

VINCZELLÉR KATALIN

Kibiztosított kézigránát

Jókai taníthatósága veszélyes téma. Mindenkinek van róla véleménye, ráadásul igen markáns. Gyakran nem is esztétikai szempontú, sokszor inkább ideológiai. De gyakran találkozhatunk azzal is, hogy egy-két állandósult szókapcsolat (pl. „a nemzet nagy mesemondója”, „a nemzet vigasztalója”) hangoztatása mintha ab ovo eltörölne minden kérdést a taníthatósággal kapcsolatban. De ne hagyjuk ki azt a roppant mély logikájú érvelést sem, hogy „ha mi el tudtuk olvasni, a mai gyerekek is el fogják tudni”. Nem, nem tudják.

És ne feledkezzünk el az azon való borzongásról, hogy mivé lesz a világ, ha a gyerekek már Jókait sem olvasnak.

A kérdésnek sok rétege van. Ahonnan én látom, az a huszonöt éve gimnáziumban tanító, hús-vér gyerekekkel nap mint nap találkozó, 2-4-5-6 évig velük élő, együtt gondolkodó, őket kísérő magyartanár nézőpontja. Azé a tanáré, aki egyszerre több malomban is őrl. Mint oly sokan.

NÉZZÜK A MALMOKAT!

Az elmúlt 14 évben kétszer is változó Nemzeti Alaptanterv, illetve az erre épülő részletes, a tanítandó műveket tételesen is felsoroló kerettanterv tartalmi-szabályozó dokumentumként kezezi a munkánkat, a kimeneti elvárásokat, és mostanra alacsonyabb óraszámban olyan mennyiségű szöveg tanítását írja elő, amely nem teljesíthető. Pont. Még akkor sem lenne teljesíthető, ha bevezetnék a mindennapos magyarórát. Tényleg: miért nincs legalább egy „Olvasunk minden nap 20 percet!” kezdeményezés? És mindenki azt olvashatna, amit csak szeretne, de olvasna. Betűket, szavakat, szerkezeteket, mondatokat, bekezdéseket, fejezeteket egymás után. Uramisten, micsoda eretnek gondolat!

Másik malmunk az a gyakorlatban semmiképp sem ignorálható szociokulturális léptékváltás, amelynek hozadékaival a 2020-as évek kiskamaszai belépnek a középiskolába. Harmadik malmunk, hogy már nemcsak lappangó, hanem explicit az a társadalmi konszenzus, amely az irodalmat valójában degradálja a töltelék tantárgyak szintjére a természettudományos tantárgyakkal szemben. Ha nem lenne első számú érettségi tantárgy az irodalom, a diákok túlnyomó többsége még annyi energiát sem fektetne a tanulásába, mint amennyit ez alatt a nyomás alatt megtesz. Hiszen nem látható be közvetlenül az effektív haszna, ebből nem lehet pénzt keresni, csak éhen halni (ld.: a sok szegény, nélkülöző költő életrajzát...). És arról itt még nem is beszéltek, hogy a jelenlegi tantárgyi követelményeknek és az irodalom valódi mibenlétének van-e kapcsolata egymással.

MIÉRT?

A témát első lépésben nem is Jókai felől, hanem általánosságban a „taníthatóság” felől közelítem meg. Valójában bármi tanítható, ha a tanár tudja, hogy miért tanítja. Ha egy pedagógus tisztán meg tudja fogalmazni magának, hogy mit miért tanít, akkor már közelebb kerültünk konkrét témánkhoz is. Természetesen a „Hogyan?” is fontos szempont, de nézzük először a „Miért?” kérdését.

Néhány lehetséges válaszelem:

- mert kötelező tananyag
- mert kell az érettségihez
- mert az adott mű nélkül nem értenék meg egy másik művet, amire az előző két állítás is igaz
- mert a kánonközvetítést tartom az irodalomóra elsődleges feladatának
- mert a gyerekek tudnak hozzá kapcsolódni
- mert tudom, hogy a gyerekek szeretni fogják
- mert azt hiszem, hogy a gyerekek szeretni fogják
- mert meg szeretnék nekik mutatni valamit ezen a művön keresztül
- mert szeretném, ha beavatódna egy közös tudásba
- mert szeretném őket provokálni a műben felvetett kérdésekkel
- mert szeretném, ha a témával kapcsolatban megfogalmaznák a saját kérdéseiket
- mert a történetmesélés alapvető emberi szükséglet
- mert szeretném, ha a diákok gondolkodnának.

A válaszok sora folytatható, és az itt felsoroltak sem zárják ki egymást, de tanári szempontból megkerülhetetlen elgondolkodnunk a mindennapi feladataink mellett arról is, hogy az irodalom tanítása mit jelent. Ha ezeket a kérdéseket a lehető legtöbbször, önbecsapás nélkül megpróbáljuk végiggondolni, meglesz a saját válaszunk arra, hogy tanítható-e Jókai.

EGY NEGYEDSZÁZADOS VITA MOZAIKJAI

A tanulmány kereteibe nem fér bele, hogy az elmúlt évtizedek Jókai tanításával foglalkozó irodalmát végigtekintsük, és az sem, hogy az irodalomtanítás mindenkori aktuális kérdéseinek végigmenjünk. Ezért az elmúlt 24 évből (ez a negyed évszázad nagyjából egybeesik eddigi tanári munkámmal) néhány emlékezetes mozzanatot idézek csak fel, amelyek a témához kapcsolódnak.

A Beszélő 2000. júniusi számában jelent meg az akkor pályakezdő magyartanár Keresztesi József írása *Héraklész kontra Herkules* címmel, amelynek szinte bármely részét kiragadhatnánk a kontextusból, és nem vennénk észre, hogy 24 évvel ezelőtt íródott: „A kulturális fogyasztói szokásokra, illetve a változó kulturális preferenciákra az oktatás rendszere igen nehezen (leginkább sehogy sem) képes reagálni, hiszen ez a rendszer egyfajta zárt, mozdulatlan kulturális tudás átörökítésére jött létre. Mintha egy kisdíák ugyanabban a világban élne, mint a tíz, húsz, ötven évvel ezelőtti kisdíákok”¹ – írta Keresztesi majd’ negyedszázada, amikor a kiváltságosoknak volt csak internet-előfizetése, de okostelefonjuk még nekik sem lehetett. És a ChatGPT a science fiction világának része volt. Ma pedig szinte minden diáknak van saját ChatGPT-fiókja.

Keresztesi szellemes és mélyen a valóságtapasztalatban gyökerező írása nem maradt visszhangtalan. Arató László például *Dialógus a szakadékban* című írásával reagált rá, s jóval több tanári tapasztalattal rendelkezve többségében megerősítette Keresztesi állításainak, gondolatainak relevanciáját. Ráadásul, többek között, egy olyan, minden kurzus számára megkérdőjelezhetetlen szerzőre hivatkozva, mint Arany János: „S bizony a hagyomány iránti tiszteletlenséggel aligha vádolható Arany János is előbb – a nyolcosztályos gimnázium hatodik osztályában! – tanította tanítványainak a »legújabb kort«, mint a régebbi korokat, mivel ez »könnyebb a gyerekeknek, mint a zumtuchel [Halotti beszéd], vonzóbb is. [...] Az ötödikben pedig verstant és iránytant gyakorolnak«, és »semmi szabály nem tanítatik«” (Lévay Józsefnek, 1858. február 24.).²

Ugorjunk bő tíz évet. És egyben közelítsünk Jókaihoz. A kortárs Jókai-kutatás egyértelműen meghatározó irodalomtörténésze Hansági Ágnes, az MTA doktora, egyetemi tanár 2011-ben a Literán *A kevesebb több lenne* címmel megjelent interjújában így fogalmazott: „Le kellene

mondani az irodalomtörténeti elvű oktatásról, és át kellene nyergelni egy élmény-, olvasásközpontú irodalomtanításra. Amely fel meri vállalni, hogy az a célja: a gyerek tanuljon meg jól írni és olvasni, kifejezni magát szóban és írásban, az érzéseit, a gondolatait. Hogy például tudjon kulturáltan vitatkozni, érvet állítani érv ellen, és ne az indulatai irányítsák egy diszkusszióban. Ehhez persze gyakorlott olvasókat kellene nevelni a gyerekekből, akik szeretnek és jól tudnak olvasni. Ebben lenne helye a kortárs irodalomnak.”³

A gyakorlott olvasóvá nevelés, úgy tűnik, elliptikus szerkezetű. Azaz ha kellően elhivatott az alsós tanító, és a gyerekek alapvetően nem egy olvasásmentes családból érkeznek az iskolába, az első 4 évben lelkes olvasóvá tehető. Hogy ennek a 2020-as években már a kiindulásnál milyen akadályai vannak, arról a fejlesztőpedagógusok hosszan tudnának saját praxis alapján is beszélni, de most induljunk ki az ideális állapotból.

A hatéves gyerek tehát semmilyen hátránytól, motorikus, mentális diszfunkciótól nem szenved, intellektuális és érzelmi érettsége tökéletesen alkalmassá teszi az írás-olvasás elsajátítására. A tanító elhivatott és jó szakember. Ha mindezen ideális együtthatók fennállnak, az alsó tagozatosok nem szenvednek az írás és olvasás tanulásától, sőt, valóban megélik az új világok kinyílásának semmihez nem hasonlítható élményét. A kortárs gyerekirodalom piacán évente legalább 200(!) új cím jelenik meg, de vissza lehet nyúlni a klasszikus jó gyerekirodalomhoz is, hatalmas a merítési lehetőség. Így, ha az előbb pozicionált ideális tanítónak arra is van ideje és energiája, hogy tájékozódjon a kortárs irodalmi piacon, és ne az olvasókönyvek kínálatára szűkítse le saját palettáját, csodát művelhet. Nyert ügyünk van, hihetnénk. Higgyük. De aztán jön a felső tagozat azokkal a kötelező olvasmányokkal, amelyek jelentős része 1978 óta beragadt a kánonba. A lelkiismeretes tanár ezeket végig is szeretné vinni az osztályán, és máris elkezdünk vesztesre állni. 12 éves kortól a gyerekek legalisan is internethasználóvá válnak. Összemérhetetlenül több az inger, mint az olvasókönyvekben vagy a kötelezőkben. Amelyek olyan nyelvi regiszterekben íródtak, amelyek az addig még olvasni szerető gyerekek számára is komoly kihívást jelentenek. De hát közben az élet máshol van a gyerekek számára, és miért is bajlódnának érthetetlen szövegek elolvasásával és olvasónaplók írásával, ha azt a ChatGPT elvégzi helyettük. Legkésőbb 6. osztályban az *Egri csillagok*nál elvesztünk. És elvesztettük a gyerekeket. Akiket nem tudok kárhozatni azért, hogy engednek a könnyebb ellenállásnak. Hiszen körülöttük minden erről szól. A koncentrált, fókuszált figyelem az úgynevezett felnőtt társadalomnak sem erőssége a 2020-as években.

És hol van itt az elliptikusság? Ott, hogy megint csak ideális esetben, olyan közegbe és olyan magyartanár közelébe kerülve, aki örül a korábban említett malmokban, 16-17 éves kor körül a startvonalnál potenciális olvasóként induló gyerekek egy része visszahozható az irodalom közelébe. Érettebben, megmerítkezve a közösségi médiumok bugyraiban ki tud alakulni a diákokban az igény az elmélyültebb tevékenységek iránt, és ezek között kitüntetett szereppel bír az olvasás. De ehhez nem a kötelezően előírt tananyag visz közelebb, hanem azok a történetek, versek, kérdés- és problémafelvetések, amelyek számolnak a diákok kortárs kultúrájával, kulturális referenciáival és preferenciáival, adottságaival és érdeklődésével. És itt jöhet a képbe Jókai életműve.

Mert valóban Jókai taníthatóságáról van szó, és nem *A kőszívű ember fia*i című regényről, holott a pró és kontra érvek gyakran még mindig e köré a regény köré épülnek. Már a 2004-es kerettanterv is felajánlotta, hogy *A kőszívű ember fia*iból lehetséges csak részletek tanítása, és kínál mellé alternatívát. A 2012-es kerettantervben létezett A és B változat is, melyekben a 2004-es leíráshoz hasonlóan jelent meg a regény. A B változat ráadásul az Ismeretek meghatározásánál ezt a kitéletet is tartalmazta: Egyfelől a Jókai- vagy a Mikszáth-mű, másfelől kortárs ifjúsági regények cselekményalakításának és jellemábrázolásának összevetése. A NAT 2020-on alapuló kerettanterv 7. osztályban szintén az ajánlott kategóriába helyezi a regényt a Klasszicizmus és romantika témakörön belül. Tehát a hivatalos keretezés már húsz éve elmozdult attól, amiről a felszínesebb közelítésű viták szólnak.

NAGYON RÖVID KITÉRŐ

Érdekes jelenség volt, hogy 2014–2015-ben az emelt szintű irodalom tételsorban a Látásmódok témakörben jelent meg a regény az alábbi tétalcímmel: Jókai Mór romantikus elbeszélői szemléletmódja heroikus regénye, *A kőszívű ember fiai* alapján. A középiskolában középszinten ugyanebben a témakörben opcionális volt. Ezt tartom ideális pozicionálásnak.

VISSZATÉRŐ

2020-tól tehát 7. osztályban *A nagyenyedi két fűzfá* című beszély a kötelező, amely valószínűleg önmagában szintén nem éri el a 13 éves gyerekek ingerküszöbét, de ha a tanár okosan kontextualizálja, hamis pátozzsal nem idegeníti el a diákoktól, akár még szórakoztató is lehet. De nem mindenkinek és nem minden iskolatípusban. A tanulságos, egyszerre hősies és közben ironikus történet a maga egyszerű, lineáris cselekményvezetésével és sok tanári, nyelvi magyarázattal talán viszonylag könnyen befogadhatóvá tehető. Talán, viszonylag és ható képzős ige. Rendben. Mit akarunk elmesélni, megmutatni ezzel a történettel? Ha van rá válasza a tanárnak, hajrá, jó lesz! Ha nincs, szerintem felejtsük el!

Ha a kiobbanthatatlannak tűnő kronologikusan felépülő kerettanterv szerint haladunk, 10. osztály végén (a diákok ekkor 16-17 évesek) érkezünk el az immár irodalomtörténetileg beágyazott Jókai-életműhöz, és kerül elő kötelezőként *Az arany ember*, ajánlottként *A kőszívű ember fiai*.

A diákok a curriculum feltételezése szerint ekkorra már gyakorlott olvasók. Állításom azonban az, hogy jó, sőt legjobb esetben ez az az időszak, amikor vissza tudjuk húzni az írott formában megjelenő történetek világába. De *Az arany ember* ezen a ponton nem kapudrog. Miért nem? A regény sokrétű erkölcsi dilemmái közül akár válogathat is a magyartanár, mit szeretne a középpontba állítani, hiszen a történet sok mindent felkínál. El lehet mesélni ezeket a rétegeket, és aztán jó kérdésekből kiindulva lehet izgalmas beszélgetéseket generálni a kapitalizmusról, hűségéről és hűtlenségről, választott és kapott sors ellentétéről, életformákról, vonzásokról és választásokról. De ez nem olvasás és nem szövegértés.

A-variáns: remekül el tudok beszélgetni a kamaszokkal az előbb felsorolt problémákról anélkül, hogy a regényt elolvasták volna. Akkor miért olvassák el? De szinte minden osztályban akad egy-egy kivétel, aki ezek után el fogja olvasni, de már valódi, személyes érdeklődésből.

B-variáns: elolvassák, és utána beszélgetünk. Ebben a variációban az elolvassák állítmány kulcsfontosságú, hiszen ezzel ott vagyunk az évtizedes kérdésnél, ami miatt a diákokkal együtt a magyartanárok egy része is „fanyalog”, hogy Adamikné Jászó Annát idézzem egy 2024-es interjúból: „Mi lehet az oka, hogy napjainkra a fiatalok már nem szívesen olvasnak Jókait? Ebben közre játszhat a közoktatás is? Nem tudom, hogy egyáltalán olvasnak-e a fiatalok, de mindenféle külföldről behozott lektúrt valószínűleg olvasnak. A közoktatás mindenképpen szerepet játszik Jókai lekicsinylésében: a sok fanyalgó kritika beszívárgott a tanárok agyába. Bevallom, az enyémben is, amikor gimnáziumban tanítottam; sajnos felületesen bántam Jókaival. A novellista Jávör Ottó volt a tanfelügyelőnk, meg is rótt érte. Ez 1966 és 1975 között volt valamikor, csaknem ötven évvel ezelőtt.”⁴

A teljes Jókai-életművel azóta nagyon elmélyülten foglalkozó nyelvésztől szeretnék hosszabban idézni még egy, véleményem szerint tanulságos gondolatmenetet, amely pontosan rámutat arra, miért nem tehető élményszerűvé a 21. század fiataljai számára Jókai regényeinek olvasása: „A mai tanügyi szakemberek, sőt a magyartanárok szerint ez a gazdag szókincs az akadálya Jókai olvasásának, »a sok latin szó« – jajgatnak. Érthetetlen ez az aggodás. Egyrészt van Jókai-szótár, utána lehet nézni egy-egy szónak: én magam sem tudtam, hogy az arnót az albán régi megnevezése volt, a szótár közölte, megjegyeztem. Másrészt a mai nyelv-

használat is eléggé vegyes, pl. egy szemégyűjtési szakértő a rádióban »urbán legendáról« beszélt, és edukálni kívánta az embereket; a bankoknak kondícióik vannak, nem feltételeik; a zacskón ez olvasható: Powder Sugar (ráadásul nagy kezdőbetűkkel). A diákok randomra töltik ki a tesztek, és private chatelnek a facebookon. Harmadrészt a mai tudományos szaknyelv tele van idegen szavakkal, tanárok-tanulók valóban panaszkodnak, hogy nem értik a kijelölt tanulmányokat. Akkor miről beszélünk?”⁵ Pontosan erről beszélünk. Jókai népszerűségének egyik kulcsa volt, hogy könyveiben sokféle nyelvi regiszterrel élt, a latin szavaktól a németen át a tájnyelvig és korabeli élőbeszédig. Adamikné azt az érvet is említi *Jókai és a retorika* című munkájában, hogy a kései művekben Jókai „miliőt váltott”, és megjelentek a „korabeli társalgási és nagyvárosi nyelv szlenges szavai, kifejezései”⁶. És Adamikné vitázik azzal az irodalomtörténeti állásponttal, hogy ez a „hanyatlás” jele volna Jókainál. Joggal, hiszen a történetmesélés nyelvi stílusa és az elmesélt történet kell, hogy korreláljon egymással.

De a szleng a szókincs leggyorsabban változó rétege, tehát egy 120-140 évvel ezelőtti, friss, élő nyelv ma már ugyanúgy archaikus, elsődleges szinten nem élvezhető, hiszen egy teljesen másik világ, kultúra, szokásrendszer nyelvhasználatát tükrözi.

KEDÉLYBORZOLÁS

„Jókait és a Bánk bánt levennem a kötelezők listájáról.”⁷ – Fenyő D. György bátor állítása nagy vihart kavart 2017-ben. És itt visszatérek első állításomhoz. A téma veszélyes, indulatokat kiváltó. A tananyag szabályozói mintha nem hallanák meg, hogy a gyakorló tanárok, akik irodalmat és nem irodalomtörténetet, illetve címkéket szeretnének tanítani, miről beszélnek. A Jókai-életmű mindenáron tanításához való ragaszkodás kontraproduktív. Teremtsük meg végre az egészséges, képmutatásmentes egyensúlyt az élményszerűség, a történetekbe, a nagy közös tudásba való szakszerű beavatás, a valódi szövegértés és a múlt, a hagyomány megismerésének jelentősége között!

JEGYZETEK

¹ KERESZTESI József: *Héraklész kontra Herkules*, hozzáférés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/heraklesz-kontra-hercules>

² ARATÓ László: *Dialógus a szakadékbán*, hozzáférés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/dialogus-a-szakadekben>

³ Hozzáférés: https://litera.hu/magazin/interju/a_kevesebb_tobb_lenne.html

⁴ ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna: *Jókai azt jósolta, felbukkan egy csillag*, hozzáférés: <https://olvassbele.com/2024/03/20/adamikne-jaszo-anna-jokai-novellai/>

⁵ ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna: *Jókai időszerűsége*, hozzáférés: https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/jokai_idoszeruesege (Könyv és nevelés, 2015/4. szám – Ifjúsági irodalom rovat)

⁶ ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna: *Jókai és a retorika*, hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/16800/16845/16845.pdf>

⁷ Hozzáférés: https://m.eduline.hu/kozoktatasi/Jokait_es_a_Bank_bant_levennem_a_kotelezok_LZSLXJ